

al-Ahnaf: Ein Literatur Geschichtlicher Sonderfall und seine Rezeption", *WZKM*, LXXXVIII (1998), s. 65-107; "İbnü'l-Ahnef", *İA*, V/2, s. 842-843.



SÜLEYMAN TÜLÜÇÜ

İBNÜ'L-AHREM

(ابن الأخرم)

Ebû Abdillâh Muhammed

b. Ya'kûb b. Yûsuf

eş-Şeybânî en-Nisâbü'rî

(ö. 344/955)

Hadis hâfızı.

250'de (864) doğdu. Babası ve ilk dönemlerde kendisi İbnü'l-Kirmânî diye tanınmıştır. Tahsil için Nişâbur dışına hiç çıkmadığı belirtilmiş olup Yahyâ b. Muhammed ez-Zühfî, Ebû Ali el-Kabbânî ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî gibi hocalardan istifade etti. Başta Hâkim en-Nisâbü'rî olmak üzere Ebû Abdullah İbn Mende ve daha pek çok kişi kendisinden hadis rivayetinde bulundu.

Hadis ilimlerinde, özellikle de ilel ve ricâl konularında iyi yetişmiş bir âlim olan İbnü'l-Ahrem'in dönemin ilim adamlarıyla zaman zaman ilmî tartışmalara katıldığı belirtilmekte ve Arapça'yı iyi kullandığı söylenmektedir. Hadis alanındaki başarısı sebebiyle İbnü'l-Ahrem'i akranlarına tercih eden İbn Huzeyme, tartışmalı meselelerde onun görüşlerini benimsemiştir (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 865). İbnü'l-Ahrem 14 Cemâziyelâhir 344'te (5 Ekim 955) vefat etti.

Onun kaynaklarda zikredilen ve genellikle *Şahîhâyn* üzerine yapılmış müstahrec türü çalışmalar olduğu anlaşılan eserleri şunlardır: *el-Müstahrec 'ale's-Şahîhâyn*, *el-Müsnedü'l-kebîr*, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın isteği üzerine hazırladığı *el-Müstahrec 'alâ Şahîhi Müslim*, *el-Muhtasarü's-Şahîh el-müttefeku 'aleyh*, *el-'Avâlî*, *Kitâbü'r-Risâle* (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 41).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Nukta, *et-Takyîd li-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânid* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1408/1988, s. 125; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 864-866; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 466-469; a.mlf., *el-'İlâm bi-vefeyâtî'l-a'lâm* (nşr. Riyâd Abdülhamîd Murâd - Abdülcebbâr Zekkâr), Beyrut 1412/1991, s. 146; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 331-350*, s. 312-313; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 336-337; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 313; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 355-356; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 368; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kiserî Hasan), Beyrut 1411/1990, I, 163; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 41; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrefe* (Özbek), s. 21; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, II/2, s. 390-391.



BİLÂL SAKLAN

İBNÜ'L-ÂKÜLÎ

(ابن العاقلی)

Ebû'l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed

b. Muhammed b. Abdillâh

el-Vâsıtî el-Bağdâdî

(ö. 797/1394)

Şâfiî fakihî ve hadis âlimi.

733 Recebinde (Nisan 1333) Bağdat'ta doğdu. İlmî geleneğe sahip bir aileye mensup olup ataları Bağdat yakınlarındaki Âkul köyünde ikamet ettikleri için buraya nisbetle anılmıştır. Babası Muhyiddin el-Âkulî'den, Sirâceddin el-Kazvîni ve zamanın diğer önde gelen âlimlerinden ders aldı. Hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini yetiştirdi. Desesi ve babası gibi Bağdat'ta Müstansırıyye ve Nizâmiyye medreselerinde Şâfiî fıkıhı okuttu, Mekke, Medine, Şam, Halep ve Kudüs'te hadis rivayet etti.

Devrin âlimleri ve devlet adamları katında saygın bir yeri olan İbnü'l-Âkulî, bugün Câmiu'l-Âkulî olarak bilinen Dârü'l-Kur'ânî'l-Cemâliyye'nin de kurucusudur. Babasının kabrinin bulunduğu yerde inşa ettirdiği, döneminin bütün ilimlerinin okutulduğu bu medreseye birçok vakıf tahsis eden İbnü'l-Âkulî'nin yıllık gelirinin tamamını tasadduk ettiği nakledilmektedir.

Timur'un Bağdat'a yönelik saldırısı sırasında Kuzey Irak'ta hüküm süren Celâyirîler hânedanının hükümdarı Sultan Ahmed Celâyirî ile beraber Bağdat'tan ayrılan İbnü'l-Âkulî'nin malları yağma edildi ve ailesi esir alındı. Bir süre Dimaşk ve Kahire'de ikamet ettikten sonra yine Sultan Ahmed'le beraber Bağdat'a döndü ve beş ay sonra burada vefat etti (Safer 797/ Aralık 1394); cenazesi vasiyeti üzerine Ma'rûf-i Kerhî'nin türbesi civarına defnedildi.

Eserleri. 1. *er-Raşı limâ ruviye 'ani'n-nebiyyi mine'l-fi'l ve'l-vaşf*. Daha çok Hz. Peygamber'in özellikleri ve şahsiyeti öne çıkarılarak telif edilen muhtasar bir hadis kitabıdır (I-II, Dimaşk 1393/1973; Kahire 1406/1986). On yedi bölümden meydana gelen eserin kaynakları arasında İbnü'l-Esir'in *Câmi'u'l-uşûl*'ü, Ömer b. Bedr el-Mevsilî'nin *el-Cem' beyne's-Şahîhâyn*'i, Beyhâkî'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve'si*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'i*, Hakîm et-Tirmizî'nin *en-Na'î*, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i ve meşhur tabakat kitapları yer almaktadır. 2. *Arfû't-îb fi ahbâri Mekke ve Medineti'l-habib* (nşr. Muhammed Zeynühum Muhammed Azb, Kahire 1409/1989). 3. *Miftâhu'r-recâ fi şerhi Meşâ-*

bîhi'd-dücâ. Begavî'nin *Meşâbîhu's-sünne* adlı eserinin şerhidir.

İbnü'l-Âkulî'nin günümüze ulaşan diğer iki eseri *ed-Dirâye fi ma'rifeti'r-rivâye* ve *Kifâyetü'n-nâsik fi ma'rifeti'l-menâsik*'tir (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 209; *Suppl.*, II, 204; *DMBİ*, IV, 174). Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* ve *el-Gâyetü'l-kusvâ fi dirâyeti'l-fetvâ* adlı eserlerini şerheden İbnü'l-Âkulî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *'İddetü'l-vaşid* ve *'umdetü'l-tevhîd* (İslâm akaidine dair manzum bir eserdir), *er-Red 'ale'r-Râfi'a*.

BİBLİYOGRAFYA :

Makrizî, *Sülûk*, VIII, 846; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 176-178; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 194; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gumr*, III, 275-278; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 225-226; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1192, 1699, 1879; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 351-352; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 175; *İlâhu'l-meknûn*, II, 140; Brockelmann, *GAL*, II, 209; *Suppl.*, I, 620; II, 203-204; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XI, 240; Nâci Ma'rûf, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Müstansırıyye*, Kahire 1976, I, 138, 142-143; Zirikfî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 43; Claude Golliot, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1990 à 1992", *MIDEO*, XXI (1993), s. 543; Mihyâr Alevî Mukaddem, "İbn 'Âkulî", *DMBİ*, IV, 173-174; Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, VI, 102.



ALİ BAKKAL

İBNÜ'L-A'LEM

(ابن الأعم)

Ebû'l-Kâsım Alî

b. el-Hasen (Hüseyn) el-Alevî

eş-Şerîf el-Hüseynî el-Bağdâdî

(ö. 375/985)

XIII. yüzyıla kadar önemini koruyan *ez-Zicü'l-'Adu'dî*'nin sahibi astronomi âlimi.

324'te (936) Bağdat'ta doğdu; Ca'fer b. Ebû Tâlib'in soyundandır. Geleneksel temel eğitimini tamamladıktan sonra matematik, astronomi ve müzik nazariyatı okudu. X. yüzyılın ikinci yarısında astronomi alanında büyük bir otorite olarak kabul edildiği için Büveyhî Emîri Adudüddövlü onu himayesine aldı ve sarayındaki diğer astronom-astrologlardan çok onun gözlemlerine değer verdi. Kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte Adudüddövlü'nin Bağdat'ta kurdurduğu rasathâne-de İbnü'l-A'lem'in de görev yaptığı düşünülebilir; çünkü onun daima "sâhibü'z-zîc" diye anılmasına yol açan *ez-Zicü'l-'Adu'dî* adlı zîcî, o güne kadar kullanılmakta olan Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim'in Halife Me'mûn için hazırladığı *ez-Zicü'l-*

mümtehan'ın önüne geçmiştir. Adudüddin devle'nin ölümünden sonra tahta çıkan Samsâmüddin'den yeterince ilgi görmeyen İbnü'l-A'lem, 374'te (985) gittiği hacdan döndükten sonra 8 Muharrem 375 (31 Mayıs 985) tarihinde vefat etti. Onun gözlemlerinde kullandığı aletleri de bizzat kendisinin yaptığı bilinmektedir.

İbnü'l-A'lem'in bütün çalışmaları ilgili çevrelerde hayranlık uyandırmış, özellikle hazırladığı zîc, XIII. yüzyılın başına kadar astronomlar arasında büyük bir takdirle anılmıştır. Günümüze ulaşmayan eser kaleme alınışından itibaren ana kaynaklar arasında girmiş, esere birçok atıfta bulunulmuştur. Bunların incelenmesinden zîcin içeriği hakkında şu sonuca varılmaktadır: Ünlü astronom-matematikçi Nasîrüddîn-i Tûsî'nin on iki yılda hazırladığı *ez-Zîc-i İlhanî*'de kullanılan gözlemlerin bir kısmı kendisine, bir kısmı ise başkalarına, çoğunlukla da İbnü'l-A'lem'e aittir. İbnü'l-A'lem'in zîcinde diğerlerinin hemen hepsinde olan takvim bilgileri, trigonometri ve küresel astronomi fonksiyonlarına ait tablolar, coğrafi tablolar ve sabit yıldızlara ait cetveller mevcut değildir. Zîcin son üç bölümünde onun kendi gözlemlerine dayanarak hesapladığı gezegenlerle ilgili parametreler verilmiştir. Bunlardaki yeniliği tesbit etmek için Batlamyus ve Bettânî'ninkilerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda söz konusu on üç parametreden yedisinin İbnü'l-A'lem tarafından değiştirildiği görülmüştür. Bu değişikliklerin sebebi, onun *el-Mecisî*'-dekinden daha sık aralıklarla yaptığı kendi gözlemlerinden ve diğer müslüman astronomların daha doğru tekniklerle buldukları neticelerden faydalanmış olmasıdır. Burada asıl dikkat çeken husus İbnü'l-A'lem'in farklı yaklaşımı, yani hemen bütün Ortaçağ astronomlarının Batlamyus'un verdiği parametreleri sorgulamaksızın aynen kullanmalarına karşılık kendisinin bunları tekrar gözlemleyip hesaplamak gereğini duymuş olması, dolayısıyla daha hassas değerler elde etmesidir.

İlk dönem kaynakları İbnü'l-A'lem'in yalnız *ez-Zîcü'l-Adudî*'sinden söz eder ve onun suya düşerek bozulduğunu, çok zor kullanılabilir hale geldiğini söylerler (Ali b. Zeyd el-Beyhakî, s. 103). Berlin Staatsbibliothek'te bulunan (nr. 5751) Kûşyâr b. Lebbân el-Cîlî'ye ait zîc içinde İbnü'l-A'lem'in *Cedvelü ta'dîlî's-şems*, *Cedvelü ta'dîlî merkezi 'Uṭârîd*, *Cedvelü ta'dîlî merkezi Zühâl*, *Cedvelü merkezi'l-Müşterî*, *Cedvelü ta'dîlî hıṣṣatî 'Uṭârîd* adlı astronomi tablolarına yer verilmiştir (Ahlwardt, V, 205-206).

Özellikle Şîî kökenli bazı geç dönem biyografi yazarları ayrıca birçok eseri ona isnat etmektedir. *Aḥkâmü'n-nücûm*, *Risâle fi'n-nücûm*, *Aḥvâlü'l-müneccimîn fi'l-İslâm*, *İstihrâcü meṭâlibi'n-nücûmiyye*, *'Amelü'l-uṣṭurlâb*, *Fevâ'idü 'ilmi'n-nücûm*, *Müşkilâtü 'ilmi'n-nücûm* ve *Mes'eleṭü'l-me'âd* bunların başlıcalarıdır (*Nâme-i Dânişverân-ı Nâsîrî*, VI, 241; *DMBİ*, III, 30).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu ḥükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 103; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 226; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muḥtaṣari'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 174; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-ḥükemâ'* (nşr. Abdülkerîm Ebû Şüveyrib), Trablus 1988, s. 313; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, VII, 388; Ahlwardt, *Verzeichnis*, V, 203-206; Suter, *Die Mathematiker*, s. 62; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 682; Aydin Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 107-109; *Nâme-i Dânişverân-ı Nâsîrî*, Kum, ts. (Dârü'l-fikr), VI, 240-241; Sezgin, *GAS*, V, 309; VI, 215-216; Sarton, *Introduction*, I, 666; E. S. Kennedy, "The Astronomical Tables of Ibn al-A'lem", *MTÜA*, I/2 (1977), s. 13-23; Gulâm Rızâ Cemşîd Nijâd, "İbn A'lem", *DMBİ*, III, 29-30; Raymond Mercier, "Ibn al-A'lam", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, Dordrecht 1997, s. 401-402.



SADETTİN ÖKTEN

İBNÜ'L-ALKAMÎ

(ابن العلقمى)

Ebû Tâlib Müeyyedüddîn Muhammed

b. Muhammed b. Ali

b. Ebî Tâlib el-Bağdâdî

(ö. 656/1258)

Son Abbâsî veziri.

591 Rebiülevvelinde (Şubat 1195) Şîî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; 592 veya 593'te doğduğu da rivayet edilir. Dedesi, Fırat nehrine bağlı Alkamî kanalını açtığı için Alkamî nisbesiyle tanınmıştır (İbnü't-Tıktakâ, s. 337). Kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hândmîr, onun Kum şehrinde oturan İranlı bir ailenin çocuğu olduğunu söylerken (*Düstürü'l-vüzerâ*, s. 99) İbnü't-Tıktakâ, Kûfe yakınlarındaki Nil şehrinde yaşayan Benî Esed Arap kabilesine mensup bir anne-babadan doğduğunu kaydeder (*el-Fahrî*, s. 337).

İbnü'l-Alkamî, Hille'de Şîî âlimi Amîdür-rüşâ İbn Eyyûb'dan nahiv ve edebiyat okudu ve bu alanda büyük bir başarı gösterdi. Ardından Bağdat'a gitti; orada Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî'den dinî ilimleri öğrendi. Bu arada Ha-

life Müstansır-Billâh'ın üstadüddârı olarak görev yapan dayısı Adudüddin Ebû Nasr Mübârek İbnü'd-Dahhâk'ın yanında kalarak onun ahlâk ve ilminden, özellikle de devlet idaresindeki tecrübesinden etkilendi. Dîvânü'l-ebniye'de vekâlet ettiği dayısının ölümünden sonra yerine getirilen Şemseddin Ebû'l-Ezher Ahmed b. Nâkîd'in himayesine girdi ve sarayda teşrifat nâzırı oldu; daha sonra onun 629'da (1232) vezir tayin edilmesi üzerine üstadüddârılığa, vefatı üzerine de (643/1245) vezirliğe getirildi. Müsta'sım-Billâh'ın güvenini kazanarak Abbâsî hilâfetinin yıkılışına kadar mevkîini korumayı başaran ve vezirliği süresince dilediğini yapan İbnü'l-Alkamî, Şîîliğini her vesileyle belli ettiği için Sünnîler tarafından pek sevilmemiş ve Râfîzîlik'le itham edilmiştir; ayrıca askerlerle ve diğer devlet adamlarıyla da sürekli bir mücadele içinde olmuştur.

655 (1257) yılında Bağdat'ın Şîîler'le meskûn Kerh mahallesi Sünnîler'in hücumuna mâruz kaldı ve birçok kişi öldürülüp ileri gelenlerden bazıları esir alındı. Bunun üzerine İbnü'l-Alkamî Sünnîler'den intikam almak için fırsat kollamaya başladı; ancak olayların içinde halifenin oğlu Ebû Bekir ile devâtdâr-ı sagîr Mücâhidüddin Aybek'in de bulunduğunu biliyor ve bir şey yapamıyordu. Sünnî tarihçiler onun bu eziklikle, Irak'a saldırmaya hazırlanan Hülâgû'ya gizlice haber göndererek Bağdat'ı istilâya teşvik ettiğini söylerler. İbn Kesîr ve İbnü'l-İmâd gibi tarihçilere göre İbnü'l-Alkamî Hülâgû'nun nezdinde itibar kazanmak, onun Bağdat'taki nâibi olmak ve Sünnîler'in Kerh'e saldırmalarının intikamını almak, hatta Sünnî Abbâsî halifeliğinin yerine bir Şîî hilâfeti kurmak istemiş, ancak Hülâgû bu teklifi kabul etmemiştir (*el-Bidâye*, XIII, 201; *Şezerât*, VII, 470). Fakat İbnü'l-Alkamî, kendisinin de bir şiirinde dile getirdiği gibi yaptıklarına pişman olmuş ve emeline ulaşamamıştır; nitekim Moğol askerlerinin atlarıyla makamına kadar çıkıp ona istedikleri şeyleri yaptırdıkları bilinmektedir (Kütübî, III, 253).

Halife Müsta'sım-Billâh, Irak üzerine yürümekte olan Moğollar'dan tehdit mektupları alınca İbnü'l-Alkamî kendisine kıymetli hediyeler göndererek Hülâgû'nun gönlünü kazanmasını önerdi. Halife başlangıçta bu öneriyi kabul ettiyse de Mücâhidüddin Aybek, vezirin şahsî çıkar peşinde koştuğu için bu tavsiyede bulunduğunu söyleyip halifenin hediye göndermesine engel oldu (İbn Kesîr, XIII, 200). Hülâgû Bağdat'a yaklaştığı zaman halifeden Vezir İbnü'l-Alkamî, emîr-i alem Süleyman